

FILOZOFSKA FAKULTETA

SKLADNJA SLOVENSKEGA KNJIŽNEGA JEZIKA

ODDELEK ZA SLOVENISTIKO

2011/2012

Skladnja (ali sintaksa) je osrednji del slovničnega nauka o pomenski (pomenonosni)

strani jezika. Višja od skladenjske ravnine je ravnina (večpovednega) besedila, najmanjša vrsta besedila pa je poved. Nižje od skladnje je oblikoslovje. Skladnja uči, kako se besedne vrste in njihove oblike uporabljajo v (najmanjšem) besedilu (povedi) ter kako se iz besed in besednih zvez ter njihovih oblik delajo nove, večje enote, tj. besedne zveze, stavki in zveze stavkov ter kako se nato vse troje spet dviga v sporočila z obliko povedi. Skladnja je veda, ki razlaga pravila tvorbe večjih enot iz manjših.

Mama in oče sta šli v trgovino.
Neujemanje med osebkom in povedkom = skladenjsko vprašanje

BREZNIK, Sl. Slovnica, 1934: Skladnja je nauk o stavku in njegovih posameznih členih, le ponekod, zlasti pri besednem redu, skladnja prestopi mejo povedi.

STAVEK je zbirka besed zbranih okoli ene osebne glagolske oblike (pogoj).

POVED je najmanjša besedilna enota, ki se začne z veliko začetnico in konča s končnim ločilom. Deluje v kontekstu, z njo sporočamo. Pogoj za poved ni osebna glagolska oblika.

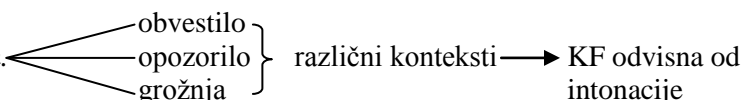
V pragmatičnem jezikoslovju je stavek stavčni vzorec, abstrakcija:
Ko abstrakcijo napolnimo z besedami dobimo poved:

osebek- povedek- predmet
Snom – VF - Sacc
Janez piše pismo.

Poved ilustrira stavčni vzorec/strukture. Napolnimo jo s končnimi simboli. Ko poved postavimo v kontekst (damo ji komunikacijsko funkcijo) postane **IZREK** (izjava, trditev). Izrek nastaja v konkretnem govornem položaju, njegova podlaga je stavčni vzorec. Izrek je torej poved s komunikacijsko funkcijo v kontekstu. Tvorimo ga z namenom. Vsak izrek je sestavljen iz treh delov:

- ⇒ **STVARNA VSEBINA / PROPOZICIJA** Obstajajo tudi izreki, ki nimajo stvarne vsebine, izražajo pa komunikacijsko funkcijo., npr. *Halo?*; KF ni vedno neposredno izražena z izjavo, razumemo jo s pomočjo konteksta in prozodičnih prvin (intonacija).
- ⇒ **KOMUNIKACIJSKA FUNCKIJA** izražanje namena
- ⇒ **KONTEKST** smisel izreka; pomemben, ko skušamo ugotoviti, kaj nek izrek pomeni; vsak izrek lahko naslovnik razume v svojem kontekstu (kontekst=fizični, socialni, mentalni svet (čustva, kognicija).

Pomen je tisto, kar je izjavi dal tvorec, **misel** pa tisto, kar iz izjave razbere naslovnik (sporočeni pomen).

Policisti bodo izvajali nadzor nad prometom.

Opozarjam vas, da policisti izvajajo nadzor nad prometom.

glavni stavek
namen

odvisni stavek
stvarna vsebina

→Namen je pomembnejši, ni pa vedno izražen.

Pomembnejši; omejimo izbor,
manj možnosti, da bi prišlo
do nesoglasja med pomenom in smislom.

V jeziku obstajajo sredstva, ki jih imenujemo **skladniki**, ki se vežejo na posamezne sporočevalne namene (vprašanje, trditev).

Skladnja razlaga pravila tvorbe večjih enot iz manjših. Je tradicionalno področje gramatike. Toporišič: Skladnja je del nauka o jeziku, kako so urejene besede v povedi. Opozarja na besedne vrste in skladenjski kriterij, po katerem delijo besedne vrste – stavčnočlenske (ena od skladenjskih vlog) in nestavčnočlenske. Predlogi in vezniki so funkcijske besede, nimajo stavčnočlenske vloge. → stavčnočlenska je ena od skladenjskih vlog, ni pa edina (predlogi, člani nimajo stavčnočlenske vloge, imajo pa skladenjsko -- funkcijske besede).

Skladenjska problematika se je pojavila že v antiki. Od 18. stoletja naprej se ukvarja s funkcijo v stavku (osebek, povedek ...), prej so bili izrazi obravnavani po besednih vrstah (samostalnik, pridevnik).

V nasprotju z oblikoslovjem se je sintaksa razvijala neenakomerno. Danes skladnjo sestavljajo pravila povezovanja izrazov v jezikovne enote višjega reda (iz preprostih izrazov v zapletenejše):

- PRAVILA OBLIKOVANJA BESEDNIH ZVEZ
- PRAVILA PRETVARJANJA

Besedna zveza / fraza → katerikoli niz besed, ki jih kdo izbere, ne glede na njihov skladenjski status. Besedna zveza je lahko sinonim za sestavino; v tem pomenu je BZ lahko tudi stavčni člen (ni vsaka BZ stvačni člen, lahko pa je stavčni člen zložen in je BZ). BZ je sestavina v kateri je jasno izraženo **skladenjsko razmerje** in jih glede na jedro razdelimo v več vrst (glagolska BZ, samostalniška BZ ...).

SLADENJSKA RAZMERJA označujejo pomensko in oblikovno (ne)odvisnost oz. povezanost besed, besednih zvez in stavkov. Glede na jedro ločimo:

- ▶ **Priredje** - Povezava enakovrednih sestavin, izražena s prirednimi vezniki, npr. v zvezi dveh ali več enakovrednih stavkov oz. besed ali besednih zvez. Npr. *mama in oče; ne samo mama, ampak tudi oče; ne mama, ampak oče; Ana in Tone se sprehajata* – v ničemer ne vplivata en na drugega in oba enakopravno vplivata na povedek v spolu in številu = zveza medsebojno neodvisnih jeder. Vseeno pa lahko opazimo, da je ena sestavina bolj poudarjena – prva sestavina je bolj izpostavljena (*mama in oče*), čeprav je formalno gledano med njima enakovreden odnos.

⇒ Vrste prirednih razmerij:

- VEZALNO (npr. *in, pa, ter*)
- STOPNJEVALNO (npr. *ne samo – ampak tudi, ne – ne, niti – niti*)
- LOČNO (npr. *ali – ali, bodisi – bodisi*)
- VZROČNO (npr. *saj, kajti, namreč sicer*)
- PROTIVNO (npr. *pa, toda, vendar, ampak, temveč*)
- POJASNJEVALNO (npr. *to je, in sicer*)
- SKLEPALNO/POSLEDIČNO (npr. *zato, torej, tako*)

- ▶ **Podredje** – Ena sestavina je pomembnejša. Pomembnost se kaže na ravni oblike – pri izbiri sredstev za povezovanje sestavin. Npr. v zvezi med glavnim in odvisnim stavkom, v besedni zvezi med jedrno in od nje odvisno besedo (podredna BZ je sestavljena iz jedra (odnosnice) in določila oz. določil, določilo se ravna po jedru, po različnih slovničnih kategorijah. Npr. *moja nova miza; miza, ki sem jo kupila; miza, narejena iz hrastovega lesa; miza mojega kolega; Lepa Ana se sprehaja* (samo *Ana*, jedro, vpliva na povedek in na svoje določilo (*lep-a*)). Jedrna beseda podredne BZ lahko že sama (samostojno) opravlja isto skladenjsko vlogo kakor celotna BZ. Določila brez BZ ne morejo opravljati iste skladenjske vloge kakor jedrna beseda.)

⇒ Način → podpomenka odnosu (vezava, ujemanje, primik), Način ni razmerje!

NAČINI izražanja podrednega razmerja:

- **UJEMANJE** – sredstvo za izražanje ujemanja je končnica. Nadredna beseda na podredno vpliva v spolu, številu, (osebi), (sklonu).

- a) Ujemanje med besedami samostalniške BZ v spolu, številu, sklonu in osebi. Npr. *utrujena studentka, moja knjiga, ročno delo* → prilastek se skladenjsko ravna po odnosnici.

določilo pomensko vpliva na jedro ← → jedro, oblikovno določa določilo (sp., skl., št.)

Filozofska ⇔ *fakulteta* = samostalniška BZ
spol
sklon
število

- b) Ujemanje med glagolom v povedku in samostalniško besedo v osebku. Npr. *Ana je brala časopis; Ana se je vrnila domov vsa utrujena; Miha piše; Miha je pisal; Maja je pisala* → povedek se v spolu, številu in osebi ravna po osebku; povedkov prilastek v povedku se z osebkom ujema v spolu in številu. Povedek pomensko opredeljuje osebek.

Obvezna določila:

- Levo – vezalna, primična
- Desno - ujemalna

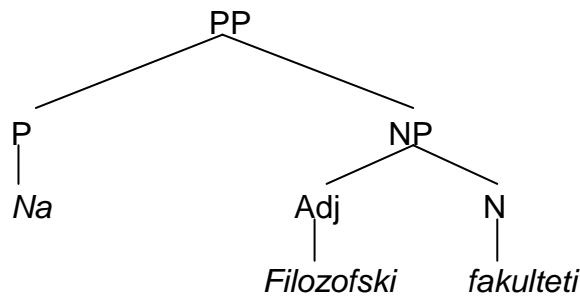
Osebek je jedro, glagolu ←

določa slovnične kategorije

(sp., št. skl.)

→ Pomenski vpliv (pove kaj osebek dela)

Miha ⇔ *je pisal*.

Pomagamo si s:

⇒ **PRAVILI SUBSTITUCIJE:**

1. Stavki prepisemo v nominalno in verbalno frazo: stavek → NP + VP
↪ ni nujno, lahko samo N (nesestavljena NP)
2. NP lahko prepisemo v Adj (pridevnik) in N (samostlanik): NP → (Adj) + N
3. VP lahko prepisemo v V (glagol) in NP: VP → V + (NP) (lahko nesestavljena VP; (Janez) Piše.)

Skladnja je zbirka pravil tvorbe abstraktnih stavčnih vzorcev. Dovoljuje tvorjenje (generiranje) vseh pravilnih, tj. sprejemljivih stavkov naravnih jezikov.

- ⇒ **SEMANTIČNO-SKLADENJSKA** pravila (družljivost) – dovolijo tvoriti smiselne povedi, izključujejo nesmiselne. * *Ta miza hodi po prstih.* (formalnoskladenjsko pravilno, vendar pomensko nesmiselno)
- ⇒ **FORMALNO-SKLADENJSKA** pravila (kookurenca, strukturna pravila in linearizacija). * *Miza stala ob okno* (pomensko smiselno, formalnoskladenjsko pa ne)

ZGODOVINA – 3 obdobja razvoja teorije skladnje

1. PREDSTRUKTURALNO OBDOBJE (od Antike do 1925)

▪ ANTIKA

1. **Aristotel** (4. st. p.n.š.) → **logistična smer** → Aristotel je vprašanje jezikovne motivacije prenesel z izraza (besede) na stavek. To pomeni, da v središču raziskav ni zgolj posamezen izraz, ampak načini, kako se ti izrazi med seboj povezujejo v večje enote, v stavke. Ta odločitev je utemeljena v njegovem razumevanju odnosa med jezikom in mišljenjem. Po Aristotelu naj bi bil jezik skladen z mišljenjem (logična povezava med jezikom in mišljenjem; jezik je odraz mišljenja in zunanje dejanskosti; prenos je povezan z dojetanjem razmerja med jezikom in mišljenjem in z zunajjezikovno dejanskostjo). Aristotel pravi, da so kot logični ocenjeni samo tisti stavki, v katerih lahko prepoznamo odnose med posameznimi elementi, ne moremo pa o logičnih ali nelogičnih sklepati pri izrazih. O logičnosti torej lahko govorimo le pri stavkih. Stavki je sestavljen iz več delov. Minimalna logična struktura, ki jo Aristotel postavlja v središče analize, je t. i. sodba. Sodba je sestavljena iz dveh delov oz. pojmov, in sicer iz osebka in povedka. Osebek je po svojem pomenskem obsegu ožji, povedek pa širši. Zato je povedek nadrejen osebku. Aristotelova koncepcija je preživela skozi ves srednji vek do 19. st.

glagolski del nosi informacijo o času, naklonu, je nujen. Povedek določa lastnosti, pomensko je širši.

Aristotel je filozof

↳ osebek ↳ imenski del predikatorja (ožji izraz)
2. **Apolonij Dyscolos** (2. st n.š.) → **atomistična smer** → Skladnja, ki je formalna, opisna in ima normativni značaj. Dyscolos je napisal grško skladnjo. Za osnovni predmet opazovanja je priznaval formalne strukture besedila. Enote je razlagal kot skladnike skladenjskih struktur oz. kot prvine razmerij. Poskušal je definirati odnose med posameznimi prvinami. Dyscolos je postavil definicijo: Stavki je z besedami zaključena misel. Oba z Aristotelom sta nasprotovala raziskovanju neodvisnih morfoloških pojavov (izoliranih konstrukcij). Razlika med Apolonijem in Aristotelom je v tem, da je Dyscolos poudarjal razlikovanje skladenjskih zvez, zanimala ga je medsebojna družljivost izrazov, raziskoval je besedne zveze, njihovo razlikovanje in kaj je tisto, kar besede družijo v besedne zveze, zanimal ga je relativni besedni red v stavku. Zanimal ga je distribucionalistični vidik (razvrstitev, ne pa funkcija izrazov). Ni ga zanimala problematika stavčnih členov ampak njihova distribucija – temelj ameriškega distribucionalozma.
3. **Dioniz Tračan** (1 st. p.n.š.) je zagovarjal izolirane enote, ki so med seboj neodvisne; gramatika izoliranih konstrukcij. Je avtor definicije povedi (definira jo kot stavek: stavek je smiselno zaključena enota, ki se začne z

Atomizem → *nauk nekaterih starogrških filozofov, da je vse, kar je, sestavljeno iz najmanjših nedeljivih delcev.*

veliko začetnico in konča s končnim ločilom. Danes temu rečemo poved). Tračan je napisal slovnico *Techne Grammatike* v kateri je definiriral besedne vrste in jih razvrščal glede na funkcijo, ki jo opravljajo v stavku. Ni razlikoval med stavčnimi členi in besednimi vrstami (ime – osebek, glagol – povedek). Njegov vpliv je segal vse do 19. stoletja.

4. **Donatus Elius** (4. st.) je avtor osnovne slovnice, ki je nastala v latinščini, v kateri je podrobno obdelal besedne vrste z metodo vprašanje in odgovor. Vplival je na Adama Bohoriča.

▪ SREDNJI VEK

1. **Tomaž iz Erfurta** (14. st) napisal edino pomembnejšo slovnico v srednjem veku. V srednjem veku so gojili predvsem Aristotelovo smer. V tem obdobju so natančneje določili pojem kopula ali vez, ujemanje in vezava (načina izražanja podrednega razmerja). Prvič so postavili tudi pojem gramatičnosti skladenjskih konstrukcij, ki ga razumemo v smislu sprejemljivosti. Glavni namen je bil ustvariti paralelizem med skladenjsko in logično strukturo.

▪ 1660 (17. STOLETJE)

1. **Šola Port Royal** → V okviru aristotelovske smeri se je v 17. stol. razvila smer gramatike, ki je razvijala logični in univerzalni vidik (znana kot Šola Port Royal). Začela se je leta 1660, ko je izšla *Splošna in razumska slovnica* Arnaulda in Lancelota. Predstavniki te šole so skladenjske strukture pojmovali kot formalne ponovitve miselne strukture. Logična gramatika je trajala do začetka 19. stoletja. Njeni zadnji predstavniki so bili še bolj radikalni kot predstavniki Port-royala, v Nemčiji na primer Vater. Logični gramatiki so mislili, da se besedni red ujema z zaporedjem misli. To je huda poenostavitev. Poudarjali so univerzalnost v naravnih jezikih. Vse, kar se v jezikih razlikuje, ima slučajnostni značaj.

▪ 19. STOLETJE

1. Za 19. stol. je značilno primerjalno zgodovinsko jezikoslovje (Miklošič; primerjalno zgodovinsko jezikoslovje – avtor primerjalne slovnice, v ospredju diahronija). V 2. pol. 19. stol. na jezikoslovje izjemno vpliva psihologija. Takrat so bili logični dejavniki potisnjeni v ozadje, v ospredje pa mišljenje. V to obdobje spadajo tudi začetki razvoja geografskega jezikoslovja (Sapir-Whorf*). Tudi to nasprotuje logicističnemu jezikoslovju. Avtorji: psiholog Wund s konca 19. stol., ki govori o psihologiji naroda; poudarja, da način bivanja posameznika vpliva na jezik, na strukture/izraze (npr. eskimi imajo več poimenovanj za sneg); Ries, ki se v delu *Kaj je skladnja* leta 1894 loteva kritične analize skladenjskih koncepcij 19. stol. Ries je predlagal, naj bo sintaksa nauk o skupinah oz. zvezah izrazov v dveh vidikih, v formalnem in semantičnem. Gre torej za začetke razločevanja med formalno in pomensko skladnjo. To razlikovanje je pri Riesu še teoretično.

Sapir-Whorfova hipoteza → je hipoteza, da jezik določa človekovo percepcijo sveta in način mišljenja. Govori o tem, da najprej obstaja jezik in šele potem se ustvari realnost. Če neka kultura ne pozna izraza za določeno stvar, potem ta stvar zanjo ne obstaja. Ljudje, ki govorijo različne jezike, doživljajo svet različno.

2. OBDOBJE KLASIČNE STRUKTURALNE SKLADNJE 1925-1957

▪ 1925 – Sechehaye

1. Začetek pomenijo Sechehayeve eseji o logični strukturi stavka, konec pa delo Chomskega. V ospredju ni več zgodovinsko raziskovanje, temveč sočasnost/sinhronija (ne samo posebnosti, ampak splošnost, univerzalnost; poudarek na abstraktnem).
2. **STRUKTURALIZEM**: Strukturalizem se postavlja v nasprotje do logicistične in psihologicistične skladnje. Ta opozicija izvira iz teze o avtonomnosti jezikovnega sistema. Avtonomni jezikovni sistem mora biti predmet imanentnega opisa. Zanima nas sistem, ne pa raba, uresničitve itd. Tradicionalni gramatiki očita pomanjkanje teoretične perspektive. Očital ji je uporabo nenatančnih definicij, zastarelih shem in pojmov, neupoštevanje specifične določenega jezika. Izhaja iz stališča, da je jezik treba raziskovati sinhrono. Strukturalizem ni izdelal ene same skladenjske koncepcije. Deli se na funkcionalni in formalni strukturalizem. K formalnemu prištevamo ameriški strukturalizem, distribucijsko smer. K funkcijskim šolam štejejo ženevsko, praško, holandsko, britansko, dansko in francosko šolo.

3. **Praški lingvistični krožek** (2. obdobje strukturalizma)

- ▶ Pojmovanje zvrstnosti (Havranek) - Zvrstnost je povezana z rabo jezika (soc. in fun. zvrsti)
- ▶ Definicija pravil besednega reda - linearizacija (V. Mathesius, Daneš, Firbas) - pozorni na sporočanje vrednosti stavka. Mathesius je poskušal oblikovati tip analize, ki bi definiral sporočilno vrednost stavka in vpeljal **členitev po aktualnosti**:
 - TEMA (izhodišče, staro)
 - REMA (novo, pomembnejše, jedro)
 - med temo in remo je PREHOD (kopula - gl. *biti*) → uvedel Firbas

Kasneje so skušali ugotavljati vzorce, po katerih se pojavljajo skladniki. To teorijo je predstavil **F. Daneš** (avtor raziskovanja tematske progresije) → poimenovanje za razvoj teme v besedilu. Vzorci so štirje:

- **Linearna tematska progresija** (tema → rema
↳ rema → tema)

Gusarji^T so bili lastniki hitrih ladij^R. S hitrimi ladjami^T so napadali največkrat ponoči ali v megli.

T1 → R1
T2 = R1 → R2 Tema predhodnega stavka postane tema naslednjega.

Tema prvega stavka so *gusarji*, v remi pa je informacija iz preostalega dela stavka (*so bili lastniki hitrih in dobro oboroženih ladij*). Rema prvega stavka se prenese v temo drugega stavka (*s hitrimi ladjami*).

- **Progresija s stalno temo - tekoča/stalna tema** (izhodišče na katero vežemo različne reme - izhodišče je ves čas isto, ves čas ista tema):

Pirati so razbojniki. Napadali so celo ladje svoje lastne dežele. Pluli so po vseh morjih. Pojavili so se v začetku srednjega veka.

T1 → R1
T2 = T1 → R2
T3 = T2 = T1 → R3
T4 = T3 = T2 = T1 → R4

- **Progresija z nadtemo - izpeljana tema** (iz nje izpeljane podteme)

Vikingi so od 8. do 11. stoletja pluli s svojimi ladjami in napadli obmorske dežele. Erik Rdeči, eden izmed njegovih voditeljev, je petsto let pred Krištofom Kolumbom preplul Severni Atlantik.

T1 → R1
(T2 = T1 → R2)
T3 = T'1 → R3

V nasprotju z razcepljeno temo je pri izpeljani temi tema naslednjega (tretjega) stavka (*Erik Rdeči, eden izmed njegovih voditeljev*) del teme prvega stavka oz. predhodnega stavka (*Erik Rdeči je eden izmed Vikingov*).

- **Progresija z razčlenjeno (razcepljeno) temo**

Na ladji je veliko jaborov. Zadnji jabor nosi zadnje sošno jadro. Glavni in prednji jabor nosita do šest križnih jader.

T1 → R1 (R'1 + R"1)

Rema prvega stavka je *je veliko jaborov*. Ker tema drugega stavka vsebuje le del informacije prve reme (*zadnji jabor*, ki je le eden izmed jaborov, je del vseh jaborov), ta ne oblikuje samostojne sekvence, pač pa je še del prve, glavne reme (R'1), enako velja tudi za zadnji stavek (R"1).

- **Luciene Tesnière**, fr. strukturalist, slavist (nekaj časa delal na UL, prevajal iz slovenščine ...). Poskušal je opisati skladišna pravila na podlagi pojmovanja odvisnosti med posameznimi elementi - **STRUKTURALNA SKLADNJA** (odvisnostna/dependančna slovnica/skladnja). Zanimala ga je abstraktna hierarhična struktura (jedro = glagol → vodeča prvina). Prvine v strukturi se delijo na **vodeče** prvine (glagol) in **vodene** prvine (razvščene na nižje ravni, odvisne od vodeče/nadrejene prvine - sam., prid., prisl., zaimek ...). →

TEORIJA ODVISNOSTI

Glagol ob sebi odpira prostor za dve skupini vodenih prvih, ki so od njega odvisne → VEZLJIVOST/VALENCA. Ti dve skupini so **aktanti** in **cirkumstanti**.

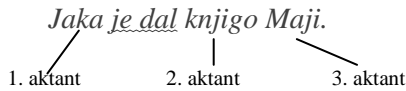
- **DELOVALNIKI / AKTANTI** → besede s katerimi poimenujemo osebe, predmete, živali, rastline. Pomensko se delijo na nežive in žive. Slednja skupina se deli na človeško in nečloveško.

1. Prvi aktant je tisti, ki dejanje

- a) povzročitelj - **kavzator / povzročitelj** (č-, ž+, ž-), za dejanje ne potrebuje zavestnega nadzora, ne opravlja dejanja zavestno, je vzrok, da se nekaj zgodi (*Veter je razbil šipo; Maček je razbil šipo.*)
- b) vrši - **agens / vršilec** dejanja - zavestno opravlja neko dejanje (kriterij: ali lahko nadzoruje dejanje). *Miha je razbil vazo*. Vršilec in povzročitelj se v pretvorbi različno izražata:

kadar vršilec ni izpostavljen, ga izpustimo (šipa je bila razbita – od dečka). Povzročitelj/kavzator: pretvorba je knjižna: Šipa se je razbila zaradi x. < Dokaz za razliko med vršilec in povzročiteljem!

2. Drugi aktant je lahko predmet ali oseba, na katero je dejanje usmerjeno (predmet v tožilniku), cilj dejanja - **patiens**.
3. Tretji aktant je predmet v dajalniku:
2 kategoriji: tisti, ki je nekaj pridobil v opravljenem dejanju in tistega, ki je nekaj izgubil. To so glagoli tipa dati/vzeti, ki odpirajo 3 prosta mesta za vse 3 aktante. Ko nekemu damo, da izvrši 1. aktant (= 1. delovalnik), 3. aktant nekaj pridobi. Cilj dejanja je postal njegova last.

Vsi deli so odvisni od glagola. Na levi strani lahko vedno stoji samo 1. aktant, na desni pa vsi ostali in cirkumstanti.

Glagolski korenski morfem določa, kateri aktant bo stal ob njem.

VF - verbum infinitum - določna glagolska oblika

Jaka je dal knjigo Maji.

Snom - VF - Sakusativ - Sdativ

3. aktant: DATI / VZETI:

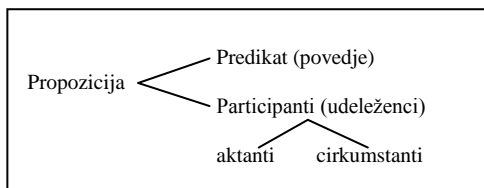
Jaka je vzel knjigo Maji. → Maja je posezor (struktura je ista, pri *dati* je 3. aktant nekaj pridobil)

Jaka je dal knjigo Maji. → Maja je recipient (pogoj, da se jemanje zgodi, je ta, da je Maja lastnik nečesa)

- **CIRKUMSTANTI** → neobvezne besede, označujejo okoliščine (prostor, čas, način ...), dejanja. Okoliščine so v stavku največkrat izražene s prislovnimi določili kraja in časa, lahko tudi prislovnimi določili vzročnosti in lastnosti. Cirkumstanti so neobvezni, fakultativni, dopolnilni (dopolnila), pobezujejo se glede na pravila družljivosti, pomenska pravila, lahko so obvezni (določila).

3 pomenske kategorije (obvezne):

- Adverb {
- Prislovno določilo NAČINA (adv. modi.): *obnašati se; imeti se ... - kako?*
 - Prislovno določilo KRAJA (adv. loci.): *živeti, stanovati, prebivati ... - kje?*
 - Prislovno določilo SMERI (adv. direkt.): *iti ... - kam?* → smer premikanja - *Miha je šel v šolo*

Sestavine propozicije določa glagolsko jedro s svojo vezljivostjo/valenco (številom in vrsto vezljivostnih mest, ki jih odpira). Vezljivost je pomenskosladdenjski in strukturoskladdenjski pojav. Na pomenski ravni nas zanima predvsem vezljivost glagolskih pomenov (števila in vrsta oz. pomen udeležencev, na strukturoskladdenjski pa predvsem funkcija udeležencev (vrste in število določil).

Najpogostejše udeleženske vloge: vršilec dejanja, povzročitelj dejanja, pobudnik dejanja, nosilec dejanja ali dogajanja, nosilec stanja, prizadeto, prejemnik, sredstvo.

VALENCA / VEZLJIVOST

Tesniere glagole razvršča glede na njihovo vezljivost. Vezljivost je moč glagola, da ob sebi oblikuje vezljivostno polje. Vezljivostno polje je nabor aktantskih mest. Glagol je lahko večvezljiv, ker ima lahko različne pomene:

Miha živi.

Jan je že šel.

Jan piše.

Miha živi v Ljubljani.

Jan je šel v šolo.

Jan piše pismo.

Jan piše pismo Maji.

→ **Ničvezljivi (ničvalentni) glagoli:**

- ✓ *Deževati, grmeti, bliskati se*
- ✓ Da bi oblikovali strukturo ne potrebujejo ob sebi ničesar
- ✓ Ne odpirajo mesta ob sebi
- ✓ Karkoli se pojavi ob njih je neobvezno

- ▶ **Enovezljivi glagoli - 1 prosto mesto (na levi ali desni):**
 - ✓ *Mama kuha.* → 1. aktant (*Mama*)
 - ✓ *Sanjalo se mi je* → struktura nima osebk, ampak določila na D strani - brezosebkovni stavki - strukture z logičnim osebkom. Strukture, v katerih je jedro glagol, ki blokira levo pozicijo, so brezosebkovni stavki.
- ▶ **Dvovezljivi glagoli - 2 prosti mesti**
 - ✓ Tvorijo matrične stavke
 - ✓ Odpirajo dve prosti mesti - levo (1. aktant) in desno (2. aktant) ali 2 na desni
 - ✓ *V grlu ga žgečka.* (kje+koga)
 - ✓ *V glavi mi šumi.* (komu+kje)
 - ✓ *Hlače ga tiščijo v pasu.* (kdo+koga(+kje - nepomembno) → na 1 je 1. delovalnik, na d 2. delovalnik)
- ▶ **Večvezljivi glagoli**
 - ✓ *Maja piše pismo Janu.*

Tesnière predstavi še dve teoriji, povezani z delitvijo besed:

Delitev na prazne in polne (polnopomenske) besede:

- ✓ **Polne:** sam., prid., glagl., prisl. → medseboj povezane z junktivi
- ✓ **Junktivi, translativi** - prazne besede

■ **TEORIJA JUNKCIJE/POVEZOVANJA:**

- ✓ Junkcija = vezava → povezovanje posameznih izrazov v večje enote. *Jaka in Matej sta sošolca* - 'in' je prazna beseda, junktiv. Te besede nimajo stavčnočlenske funkcije, ampak skaldenjsko funkcijo.

■ **TEORIJA TRANSLACIJE**

- ✓ Prenos izraza iz ene kategorije v drugo
- ✓ Translativi spadajo med prazne besede - prenašajo besede iz ene kategorije v drugo (v nekaterih jezikih imajo to funkcijo členki in členi).
- ✓ V slovenščini se ta postopek opravlja s pomočjo konverzije - *krasti* → *kradljivec* -- funkcijo translativov lahko opravlja tudi morfem, obrazilo → *krade* - *krad* - *krad-* + *-ljiv* → *kradljivec* → glagol → pridevnik → samostalnik

C. Bally translacijo imenuje TRANSPOZICIJA. Translativi = operatorji = sredstva, ki omogočajo postopek prestavljanja (členki, obrazila).

Tesnière je z odvisnostno slovnico vplival tudi na slovensko skladnjo, ki se je povezovala s češko teorijo. Za razliko od poljske semantike, ki določila razlaga drugače, temelji na predpostavkah.

3. OBDOBJE TVORBNO-PRETVORBENE SLOVNICE

- Zaznamovala 20. Stoletje (od 1957 naprej), bolj kot strukturalizem. Poleg te je tudi vrsta drugih teorij, tudi tiste, ki so preoblikovale tvorbeno-pretvorbena slovnice.
- **Noam Chomsky:** *Syntactic Structure* (*Sintaktične strukture*), 1957 → manifest tvorbeno-pretvorbene slovnice.
- *Aspects of the Theory of Syntax* (*Vidiki skladijske teorije*), 1965
 - ✓ Bolj razumljiv od *Syntactic Structure*
 - ✓ Vključena je tudi semantika (pomenski vidik, ki omogoča razlago pojavov, ki se razvijajo pri pretvorbah in razmerij med površinsko (formalno) in globinsko (pomensko) strukturo)
 - ✓ Ta teorija je kasneje postala standardna teorija tvorbeno-pretvorbene slovnice
- Logična struktura jezikoslovne teorije -- najprej prepovedano (izšlo 20 let po zapisu, 1975) - skrajno levičarske ideje - na jezikoslovje je imela velik vpliv ideologija - Chomsky je bil skrajni levičar
- Njegove teorije so bila najprej zavračane, ker so bile preveč moderne; mladi (neuvečjavljani) raziskovalci pa so z navdušenjem sprejemali njegove ideje
- Tvorbeno-pretvorbena slovnica je bila dolgo časa edini generativni pristop
- Chomsky izhaja iz teorije frazne gramatike (ameriški strukturazilzem)
- V nekaj letih je postala ortodoksna smer v ameriškem jezikoslovju, v Evropi je pognala korenine
- Tvorbeno-pretvorbena slovnica je pomenila revolucijo v raziskovanju jezika, posebej pri skladnji. Doživela je številne modifikacije, spremembe, v 80. letih pa jo je nadomestila njena neposredna potomka vezalno-vezovalna teorija
- Jedro skladijskih struktur je oblikovanje osnovnih pravil pretvarjanja (stavek v nominalno in verbalno frazo)

- Generativna (tvorbna) slovnica opisuje govorčevu prirojeno jezikovno znanje s sistemom pravil, ki neposredno in na točno določen način tvorijo ustrezne, gramatične stavke v jeziku in izključuje vse negramatične in nemogoče stavke.
- Skladnja po Chomskem je zbirka pravil tvorbe abstraktnih stavčnih vzorcev, ki dovoljuje tvorjenje (generiranje) vseh pravilnih, tj. sprejemljivih stavkov naravnih jezikov. Zaobjema univerzalna pravila, ki veljajo za vse jezike, in specifična pravila, ki veljajo za posamezni jezik.

PRETVORBA: transformacija → formalna usmerjevalna trditev, ki kaže sistematičen odnos med dvema stavčnima vzorcema (linerarna niza prvin: aktivna in pasivna struktura) → gre za raziskovanje odnosa med tema nizoma.

1. struktura je osnovna, 2. pa je iz nje izpeljana (v procesu pretvorbe ju lahko predstavljamo v obliki linearnih formul ali drevesnih struktur).

V obeh strukturah morajo biti elementi enaki, so pa na različnih mestih. Ne moremo govoriti o pretvorbi, če pomembno prvino izpustimo. Kategorije morajo biti prisotne pred in po pretvorbi.

Vidiki skladenjske teorije v proces pretvorbe vnašajo še en vidik, ki vpliva tudi na pomen (pomenske nianse). Isto vsebino lahko izrazimo na več načinov (1. Delovalnik, aktivna: *Knjigo so natisnili na Kitajskem*: vršilec = natis knjige, to je nekdo opravil (v središču je vršilec dejanja, čeprav je izražen le morfemsko; *Knjiga je bila natisnjena na Kitajskem*: fokus = rezultat dejanja, knjiga)

Chomsky in učenci kot načelo vodenja uporabe načina pretvorbenih pravil uporabljajo **PRETVORBENI KROG**: v drevesni strukturi se na drevesu pojavljajo točke - **krožna vozlišča**, ki imajo poseben status: hierarhično urejenost vozlov in dreves. Posamezna jedra, popki, iz katerih rastejo veje, ki se združujejo v vozlu. Najprej se uporabijo pravila, ki so najdlje od jedra (na najbolj oddaljeni veji) in šele nato tista pravila, ki so bolj jedrna (bližje jedru). To načelo se je ohranilo v vezalno - navezovalni teoriji.

Teorija razlaga abstraktne vzorce, ne pa konkretnih uresničitvev, izrekov. Skladnjo sestavljajo abstraktna pravila povezovanja izrazov v jezikovne enote višjega reda:

- ▶ **PRAVILA OBLIKOVANJA BESEDNIH ZVEZ**
- ▶ **PRAVILA PRETVARJANJA**

Slovenščina ne pozna stalne stave pri razvrščanju stavčnih členov, ravnamo se po delitvi po aktualnosti.

Kaj je skladnja?

Obstaja več teorij, glede na to, kaj je v središču.

- ⇒ **Formalno-strukturna** → v središču so pravila tvorjenja, pretvarjanja struktur, zanima jih raven oblike (zaobjema npr. analizo skladenjskih odnosov, analizo možnih stavčnih tipov, stavčnočlensko analizo, analizo besednega reda itd.
- ⇒ **Besedilna** → pristop, ki se usmerja na raven besedila; kako se najmanjše strukture (stavke) povezujejo (analiza sporočanje funkcije povedi in z njo povezane podatke o skladnikih povedi)
- ⇒ **Pomenska (propozicijska)** → opis pojavov, ki se dogajajo v globini, pod površino (zaobjema npr. podatek o vezljivosti, podatek o pomenu posameznih udeležencih (aktantov in cirkumstantov v propoziciji)

ZGODOVINA SKLADNJE V SLOVENŠČINI

- **Bohorič** (1584): *Zimke urice (Arctice Horulae)*. Lat. gram.
- **Breznik** (1908): dejavnik sočasnosti. V besednem redu prehitava sodobnike. Pomembnejše na konec stavka. Sledi spoznanjem 19/zač. 20. stol. Psihologičist. pristopi. O besednem redu – s tem začrtal smer raziskovanja, ki pa je ni omenil v *Slovnici* (1916). Besedni red: zaznamovanost : nezaznamovanost.
- **Toporišič**: povzel češko skladenjsko šolo, na ravni besedilne fonetike in skladenjskih struktur. 1. izdaja *Slovnice* 1976.
- **Pogorelec**: Ni izdala monografije, njen prispevek o skladenjski teoriji zelo velik. Vpliv praškega lingv. krožka IN poljske jezikoslovne šole. Zaslužna je, da se v našem programu daje poudarek na SODOBNI KJ (spremembe v 50. letih, ko so bile močne razprave o zgodovinskem jezikoslovju). Pomembne razprave o

govorjenem diskurzu, o skladnji v umetnostnih besedilih (predvsem Cankar. Teza, da je Cankar dosegel velik stični učinek s tem, da je kršil načela členitve po aktualnosti). Gre za zaznamovan b. red, a je pomembno slogovno sredstvo.

- **Vidovič Muha:** besedni red, pomembno skladijsko besedotvorje. Neposredno kaže povezavo med morfologijo in skladnjo.
- **Kunst Gnamuš:** pragmalinlingvistika. Monografija *Pomenska sestava povedi* (v 80. letih). Razprava o pomenski skladnji. S tega področja izšla še druga dela, njeno delo je pri nas precej pionirsko, spodbudila prenos pomenskih skladijskih vidikov v poučevanje.
- **Žele:** danes ena vodilnih raziskovalk skladijske SKJ, avtorica razprav o vezljivosti (ki je neprecenljivo delo, Slovar vezljivosti), obravnava tudi skladijska vprašanja.

BESEDILNA SKLADNJA

Besedilna skladnja je področje skladijske.

Ukvarja se s konceptom družljivosti:

Na koncu zliješ olje. Dodaš moko. Namažeš jo z marmelado. → gre za nezaokroženo besedilo, nesmiselno, faze so pomešane. Na pomenski plati sta moka in marmelada nezdržljivi, čeprav so površinsko izreki pravilni, strukturno formalni. Vprašanje je, ali to je besedilo.

Besedilo je

- ✓ **Smiselno** (prepoznavna tema in namen)
- ✓ **Sovisno (kohezivno)** - povezanost na površini, uporaba slovničnih sredstev
- ✓ **Zaokroženo (koherentno)** - vzpostavljanje rdeče niti, upoštevanje pomensko-skladijskih pravil --- pravila družljivosti; povezanost na globini.

Besedilo nastaja v konkretni situaciji (**govorno dejanje**).

Besedilna skladnja se ukvarja z razmerji med povedmi - obravnava večjih enot, v ospredju so formalna, tudi pomenska pravila. Besedilo je rezultat dejanja, procesa; besedilo ni statično, ampak dinamično. Ustvarjamo ga na podlagi lastnega konteksta. Govorne dejanje se oblikuje v treh procesih:

- FIZIČNI KONTEKST (udeleženci, navzočnost predmetov)
 - SOCIALNI (izobrazba, spol, starost, poklic, kulturne vrednote)
 - MENTALNI SVET (posameznikovo čustvovanje in vedenje – emocionalne in kognitivne prvine)
- Vse to določa produkcijo in recepcijo.

IZREK iz 3 sestavin:

- stvarna vsebina
- komunikacijska funkcija (zakaj nekaj izrekamo)
- sobesedilo, kontekst

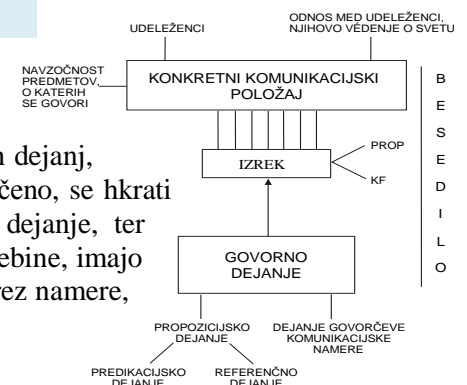
GD in izrek sta sestavini iz: GD in 3 procesov (saj je izrek iz 3 sestavin!).

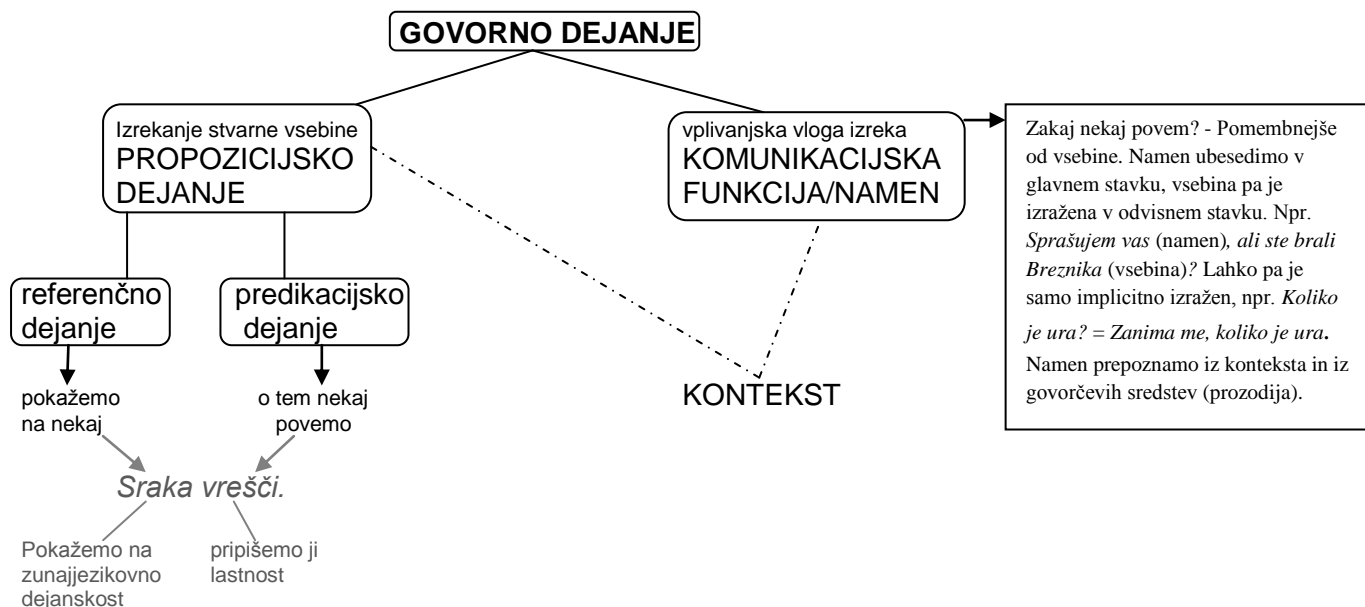
GOVORNO DEJANJE

Vsak izrek je rezultat nekega dejanja. Tvorec vstopa v dejanje z namenom, oblikuje razmerje do naslovnika, kaže svoj odnos do tega o čemer pripoveduje.

Govorno dejanje je okolje, v katerem nastaja besedilo.

Govorno dejanje ni enovito (je kompleksno). Sestavlja ga nekaj delnih govornih dejanj, ki pa potekajo hkrati. Da bi bil izrek smiseln in govorno dejanje v celoti uresničeno, se hkrati odvijata propozicijsko dejanje, ki ga sestavljata referenčno in predikacijsko dejanje, ter dejanje govorceve komunikacijske namere. Obstajajo sicer izreki brez stvarne vsebine, imajo pa komunikacijsko funkcijo (npr. *Halo?*). Takih primerov, ki bi imeli vsebino brez namere, ni.

V govornem dejanju se izraža več dimenzij odnosov:

- odnos do naslovnika
- odnos do zunajjezikovne dejanskosti (propozicijsko dejanje)
- odnos do celotnega konteksta

Zaradi teh dimenzij se GD predstavlja kot dejanje, sestavljeno iz več poddejanj (je dejanje govorceve komunikacijske namere pomembnejše od vsebine? Da: obstajajo izreki, ki nimajo stvarne vsebine, izražajo pa govorcevo namero – »Halo.« – fatična funkcija, preverjamo stik. Strukturno: ko izrekamo namen, ga ubesedimo v glavnem stavku: *Ukazujem vam, da utihnete!* 'Ukazujem vam' = glavni stavek, ima večjo težo. Namen je lahko izražen implicitno.). PROPOZICIJA je stvarna vsebina, in to zunajjezikovno dejanskost ubesedimo. 3. komponenta je KONTEKST (kako, kdaj, kje ...).

Kako prepoznati, za katero vrsto namere gre? Iz konteksta, uporabljenih sredstev (*Očka bo kmalu doma. Trditev, grožnja, obljuba ...*).

V vsakem GD je pomembno opazovati VSA sredstva (ne le verbalna, ampak tudi prozodične prvine). Intonacija kaže namen – trditev, vprašanje.

► PREDIKACIJSKO DEJANJE

- Kategoriji časa, naklona, odvisni od govorca
- Uporaba takšnih besed (glagolskih in neglagolskih), ki s svojo pojmovno podobo pomagajo izraziti neko lastnost:
 - dejavnost
 - statičnost (lastnost v ožjem pomenu besede) - stanje.
- To lastnost izrazimo iz sebe na ta način, da projiciramo časovnost in naklonsko razmerje do vsebine sporočenega.
- Izrazi, ki so v predikatu, se imenujejo PREDIKATORJI. To so tiste besede, s katerimi o predmetu nekaj povemo; Glagolski (*Jan poje.*) in glagolsko-imenski predikatorji (*Jan je učitelj.*)
- Predikacija ni skladenjsko razmerje. Je jezikovna zmožnost izraziti neko lastnost.
- Odnos med predikatnim in osebkovim izrazom = odvisnost; Način za izražanje odvisnosti je **ujemanje**. Povedek in osebek sta v podrednem odnosu; povedek je odvisen od osebkca. Čas in naklon pa sta odvisna od govorca, tvorca besedila. Torej predikator (povedek) izraža tudi stališče tvorca.
- Časovna umestitev je odvisna od trenutka, ko se govorno dejanje odvija.
- Izrazi naklonske označitve lastnosti so glagolski nakloni:
 - indikativ / povedni naklon (trditve)
 - kondicional / pogonji naklon (želje)
 - imperativ / velelni (ukaz)

→ 4 stalne sporočanje oblike:

- trditev
- vprašanje
- ukaz
- želja

▶ REFERENČNO DEJANJE

- Referenčno dejanje označujemo kot dejanje, v katerem govorec uporablja jezikovna sredstva, da bi označil zunajjezikovno resničnost / dejanskost. Podobno kot zunajjezikovno resničnost tudi jezikovno resničnost doživljamo, razlikujeta se samo v načinu doživljanja.
- Izrazi, s katerimi kažemo na to resničnost, imajo referenčno funkcijo.
- Je del propozicijskega dejanja
- REFERENTI – elementi, prvine zunajjezikovne dejanskosti, ki obstajajo, ne da bi jih pomenovali (drevo, sneg ...), ko pa jih poimenujemo, vzpostavimo razmerje → REFERENCA je odnos med referentom (zunajjezikovno dejanskostjo) in jezikovnim izrazom.
- Uspešnost referenčnega dejanja je odvisna od:
 - jezikovnega dejavnika
 - pragmatičnega dejavnika (izbiranje sredstev primernih govornemu dejanju)
- Za vzpostavljanje reference imamo različne načine:
- Koreferirajoči izrazi → različne vrste besed, ki kažejo na isto zunajjezikovno dejanskost (zaimki, lasta/obča imena, kretnje ...). Npr. *Plašč imaš v omari.* – čigav plašč? – Tvoj. → Lastnik plašča je izražen s končnico, obrazilom; *Naše zborovanje je bilo uspešno.* – zborovanje, na katerem je bil tudi tvorec izreka.
- Lastna imena nimajo svoje lastne reference, vzpostavljena je v kontekstu. Npr.: *Jan je vstal.* – Ne vemo za katerega Jana gre, to se zve šele v kontekstu.
- Referenčna funkcija občin imen je določena z njihovim pomenom. Pomenske prvine polnompomenskih izrazov tvorijo referenčni potencial.
- Deikti ali izrazi s kazalno vlogo. (*Pridem takoj.* – *takoj* je deikt: izraz s kazalno vlogo, nima lastne reference)
- Določno-nedoločna referenca (*Pridi, nekdo te čaka.* – dekle pričakuje fanta – jasno, koga ima v mislih).
- Nedoločna referenca (*Zaigraj mi nekaj.* – karkoli, prepuščam ti izbiro).

DEIKTI ali izrazi s kazalno vlogo kažejo na zunajjezikovno dejanskost, vendar se njihov pomen ravna po kontekstu. Svoj pomen spreminjajo glede na to kdo jih uporablja / kdo je v **DEIKTIČNEM SREDIŠČU** = točka kjer se nahaja tvorec v trenutku, ko se opravlja govorno dejanje.

Izjave se nanašajo na stvarnost, oz. na to, kar dojemamo kot stvarnost – vsaj na dva različna načina. Razmerje je lahko opisno, ali pa zadeva umeščanje izjave v stvarnost, ki jo obkroža.

Ta "zasidranost" jezika v stvarnosti, ki jo jezik doseže s "kazanjem", na spremenljivke v nekaterih razsežnostih stvarnosti, je bil eden od prvih fenomenov, ki ga znanstveno raziskovanje jezikovne rabe ni moglo prezreti. Ta fenomen se imenuje deiktičnost, "kazalniki" pa se imenujejo indeksikalni izrazi ali indeksikali. Pri tem pa so navzoče štiri temeljne razsežnosti:

- čas
- prostor
- družba (zlasti sogovorniki)
- diskurz (potekajoča jezikovna dejavnost)

VRSTE DEIKTOV:

- ⇒ **PROSTORSKI** - Predložne besedne zveze (*na mizi*), prislovi (*zgoraj, spodaj*), glagolske sestavljenke (*vleči iz*)
- ⇒ **ČASOVNI** - *takoj, kmalu, čez pet minut* → čas in prostor lahko izražamo z izrazi, ki pomen spreminjajo, ali z izrazi, ki pomena ne spreminjajo (absolutnimi izrazi) - *vzhod, zahod, 29. november*
- ⇒ **OSEBNI** - *jaz, ti*
- ⇒ **SOCIALNI** - tisti, ki kažejo na razmerja med osebami, obča imena, ki v konkretni situaciji kažejo na različno zunajjezikovno dejanskost - *mama, oče, vaša ekselenca*
- ⇒ **BESEDILNI** - avtor se sklicuje na informacijo, ki jo je že povedal, ali ki jo še namerava povedati

O času/prostoru tudi univerzalna načela:
kognitivna (spoznavna) lingvistika:

- spredaj = pred nami
- manjše v odnosu do večjega (miška ob računalniku, ne obratno)

- o vedno je podlaga tisto, kar je statično (računalnik NA mizi). Dinamične prvine postavljamo v razmerje so statičnega.

Skladenjski problem je tudi uporaba besedilnih deiktov. Info se premeščajo. Uporabiti je treba nevtralne deikte.

GOVORNO DEJANJE → okolje, v katerem nastane besedilo

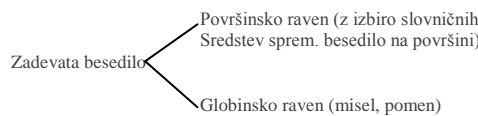
2. aktualni pomen
3. interpretacija izreka : interpretacija Prop + interpretacija KF = pojasnitev smisla danega izreka
4. performativi (ko jih rečemo, opravimo tudi dejanje; večinoma:
 - ✓ 1. os. ed. (včasih množina, npr. skupinske zaobljube (vojaki, poslanci ...))
 - ✓ v sedanjiku
 - ✓ v dovršniku (tudi nedovršnik)
 - ✓ tvornik
 - ✓ *Jaz te krstim za Simono* → (če to rečem jaz - zastarelek - ne more se uresničiti, ker jaz nizem tista, ki bi lahko to storila; matičar/duhovnik - pooblaščen oseba v konkretni situaciji); *Odpuščam vas* - perf.; *Odpuščeni ste* - ni performativ, je rezultat dejanja.)
5. Stalne sporočanje oblike

BESEDILO → KRITERIJI BESEDILNOSTI

Uvod v besediloslovje, Dressler in De Beaugrande

Besedilo je smiselno + kohezivno (sovisno) + koherentno (zaokroženo).

1. KOHEZIJA
2. KOHERENCA
3. NAMERNOST
Kriterij, povezan s tvorcem. Besedila tvorec oblikuje z določenim namenom, želi vplivati na naslovnik (vprašuje, izraža željo, vrednoti ...)
4. SPREJEMLJIVOST
Zajema vse ravni besedila - od vsebine, do oblike, konteksta. Sredstva izbiramo v odvisnosti od konteksta, besedila so za naslovnik bolj ali manj sprejemljiva - presoja v okviru njihovega konteksta
5. INFORMATIVNOST
Stopnja nepričakovanosti; 3 stopnje: 1. stopnja = popolnoma pričakovano (nezanimivo), 3. stopnja = preveč informativno (nepričakovane informacije) – lahko nerazumljivo. V določenih situacijah je neka oblika bolj/manj pričakovana.
6. SITUACIJSKOST
Ko oblikujemo besedilo, moramo imeti v zavesti, kje ga bodo naslovniki sprejemali
7. MEDBESEDILNOST
Dejavniki, ki povzročijo, da je uporaba določenega stavka odvisna od poznavanja enega ali več že prej spoznanih besedil.

KOHEZIJA

- z izbiro slovničnih sredstev spnemo besedilo na površini; s slovničnimi sredstvi zagotavljamo povezanost besedil.
- **navezenje** (anaforičnost), **navezni** (anafora; zaimen. oblika – anaforični zaimen nima svoje splošne reference). *Nenadoma je pred skupino zapeljal avto. Nihče ga ni opazil.*
- **napovedovanje** (kataforičnost), **napovednik** (katafora): obratno kot pri navezovanju. Najprej os. zaimen, potem vzpostavimo referenco. *Povabil ga je domov. Jan je seveda rad prišel.*
Izbiramo med koreferirajočimi izrazi. V pravnih besedilih ni anafor (ki so dobesedne ponovne pojavitve).

Kohezijo vzpostavljamo:

- s predmetnopomensko besedo/besedno zvezo (ponovna pojavitev, delna ponovna pojavitev, tj. s spremembo v besedni vrsti. Iz sam. v gl.: *Oče je prišel pozno domov. Njegov prihod ...* ('oče' je zunajjezikovna dejanskost).
- sopomenka, nadpomenka ali parafraza
- s kazalno besedo (deikti)
- z osebno glagolsko obliko (morfemsko navezovanje) – pogosto v sln osebek izražen z glag. končnico!
- z elipso
- z glagolskim časom (časovna perspektiva – ohranjamo za isto stvar. Predvsem za neumetnostna besedila)
- z junkcijo (vezniki) + paralelizem (dvojna, trojna formula)

KOHERENCA = vzpostavljanje pomenskih razmerij in odnosov

Gre za načine, na katere so komponente besedilnega sveta, tj. konstelacije pojmov in relacij (odnosov), na katerih temelji površinsko besedilo, medsebojno dostopne in relevantne.

- kontinuiteta smislov
- pomensko razmerje med deli besedila
Kako dodajamo info? Je pomensko razmerje eksplicitno izraženo ali ne? Pomensko razmerje pomaga ustvarjati b. red (v sln prost, a moramo upoštevati členitev po aktualnosti).

KOHERENCA

Gre za načine, na katere so komponente besedilnega sveta (konstelacije pojmov in relacij na katerih temelji površinsko besedilo) medsebojno relevantne. = pomensko razmerje med deli besedila

Navezovanje (anaforičnost), naveznik (anafora):

Nenadoma je pred skupino zapeljal avto. Nihče ga ni opazil.

Napovedovanje (kataforičnost), napovednik (katafora):

Najprej pokažemo z osebnim zaimkom na zunajjezikovno dejanskost, šele potem vzpostavimo referenco:

Povabil ga je domov. Jan je seveda rad prišel.

→ kontinuiteta smislov

→ pomensko razmerje med deli besedila

→ pomensko razmerje se ustvarja s pomočjo besednega reda (v slovenščini moramo upoštevati členitev po aktualnosti)

POMENSKA RAZMERJA

↳ Glede na to, s katerim podatkom druga/dopolnjevalna poved dopolnjuje začetno/osnovno.

Ločimo več vrst pomenskih razmerij med povedmi:

▶ **ČASOVNO:** Dopolnjevalna poved: dodaja podatke o spremembah teme v času.

pomembno za pripoved, sicer spremenimo pomen, opis postopka. Sprememba v času. Zaporedje! Tudi s predložno besedno zvezo. Vezniki izražajo različna pomenska razmerja. Razmerja lahko izrazimo nestavčno, v obliki BZ. Vrste priredij in podredij so odraz različnih pomenskih razmerij.

Vrnili so se iz kina.

V apartmaju so pripovedovali o zanimivi filmski zgodbi

→ *Potem, ko so se vrnili iz kina, so pripovedovali ...*

▶ **VZROČNO:** Dopolnjevalna poved: dodaja podatke o vzroku nastanka stanja/dejanja. 'ker' – izraža vzrok, ne posledice!

Dečka sta morala noč preživeti na prostem. KER

Popoldne sta zamudila vlak in se nato še izgubila.

▶ **POSLEDIČNO:** Dopolnjevalna poved: dodaja podatke o posledicah stanja/dejanja.

Noč je bila zelo hladna. ZATO

Od prijatelja si je sposodil pulover.

▶ **NAMERNO:** Dopolnjevalna poved: dodaja podatke o nameri dejanja.

Gasilci iz Ljubljane so se odpeljali v Kranj. DA BI (ČEMU?)

Želeli so pomahati kolegom pri gašenju.

▶ **POGOJNO:** Dopolnjevalna poved: dodaja podatke o pogoju nastanka dejanja/stanja.

Jan bo sprejet na delovno mesto akviziterja. POD POGOJEM DA

Imeti mora voziško dovoljenje.

▶ **PROTIVNO:** Dopolnjevalna poved: dodaja podatke o nasprotju/neskladnosti z vsebino povedi pred njo. Neskadnost z vsebino povedi.

Skušala ga je priklicati. A, AMPAK

Otrok se ne bi zmenil zanjo.

▶ **POJASNJEVALNO:** Dopolnjevalna poved: dodaja pojasnilo k sporočevalčevemu mnenju.

Solata je zdrava. SAJ
Spodbuja boljše delovanje prebavnih žlez in pomirja živce.

► **SKLEPALNO:** Dopolnjevalna poved: dodaja sporočevalčev sklep. Logično nadaljevanje 1. izreka.

Jana je danes že 3x padla po stopnicah. TOREJ
Res je zelo nerodna.

► **NAŠTEVALNO:** Dopolnjevalna poved: dodaja še kakšno lastnost teme.

Koprive rastero ob jarkih. IN, TER, PA
Na njihovih listih so žgalni lasi s strupom.

Pomensko razmerje med deli besedila in načini razvijanja teme:

1. opisovanje (prevladuje naštevalno razmerje)
2. pripovedovanje (prevladuje časovno razmerje)
3. razlaganje (prevladuje vzročnostno razmerje, posledično, namerno in pogojno)
4. utemeljevanje (prevladuje pojasnjevalno ali sklepalno razmerje)

poleg teh štirih še obveščanje (ponavadi v eni sami povedi predstavljeni temeljni podatki). Kratek tip besedila – poved/dve povedi.

BESEDNI RED

Razpravljanja o BR:

- Anton Breznik
- Toporišič
- Jug Kranjec
- Muha
- Pogorelec
- Kumar

Besedni red se učimo hkrati z besedilom, ne eksplicitno. Nerojeni govorniki imajo težave z:

- stalno, tj. neprosto stavo. Slovnicična pravila za tvorjenje besednih zvez. Prid. (levi pril. na levi ...), določila (*zelo lep, danes zjutraj*), naslonski niz v stavku (*včeraj pozno popoldne ji jo je dal*), zaporedje naslonk, zaporedje sestavin v levem prilastku, mesto predloga v besedni zvezi – nikoli za besedo (*mizi na*), mesto veznika v besedni zvezi (= med elementi, ki jih povezuje).
- prosto, tj. nestalno stavo

Slovenščina ne pozna stalne stave pri razvrščanju stavčnih členov; ravnamo se po delitvi po aktualnosti.

PRAVILA PROSTE STAVE

- **NAČELO ČLENITVE PO AKTUALNOSTI** → prost besedni red → merilo pomembnosti informacije
 - Besedni red vedno opazujemo v govornem odstavku (daljšem besedilu)
 - To načelo povezano s ψ - proces pomnjenja (kar slišimo nazadnje si bolj zapomnimo)

Matrični stavčni vzorec:

osebek + povedek + predmet → abstraktni vzorec; uresničitev pa je odvisna od členitve po aktualnosti (ureja razvrščanje stavčnih členov v besedilu)

► TEMA - REMA

Tema = izhodišče, topik → manj pomembna info

Rema = jedro, fokus → bolj pomembna info; žarišče, kamor je usmerjen apozornost tvorca in naslovnika

2 procesa, ki pojasnjujeta, kako potekajo odločitve tvorca:

Topikalizacija → razvrščanje informacij v topik, večinoma info s statičnim značajem - kažemo na nekaj (največkrat na osebo)

Fokalizacija → dinamična prvina, pripisujemo lastnosti topiku

Oboje lahko preslikamo v govorno dejanje.

TEMATSKA PROGRESIJA (DANEŠ):

- **Linearna tematska progresija** (tema → rema
↳ rema → tema)

Gusarji^T so bili lastniki hitrih ladij^R. S hitrimi ladjami^T so napadali največkrat ponoči ali v megli.

T1 → R1

T2 = R1 → R2

Tema predhodnega stavka postane tema naslednjega. Tema se razvija na način verige - značilno za pripovedi.

Tema prvega stavka so *gusarji*, v remi pa je informacija iz preostalega dela stavka (*so bili lastniki hitrih in dobro oboroženih ladij*). Rema prvega stavka se prenese v temo drugega stavka (*s hitrimi ladjami*).

- **Progresija s stalno temo - tekoča/stalna tema** (izhodišče na katero vežemo različne reme - izhodišče je ves čas isto, ves čas ista tema - na začetku opredeljena tema, ki se ji potem pripisujejo lastnosti):

Pirati so razbojniki. Napadali so celo ladje svoje lastne dežele. Pluli so po vseh morjih. Pojavili so se v začetku srednjega veka.

T1 → R1

T2 = T1 → R2

T3 = T2 = T1 → R3

T4 = T3 = T2 = T1 → R4

- **Progresija z nadtemo - izpeljana tema** (iz nje izpeljane podteme - krovna tema se razdeli na podteme, ki se razvijajo vsaka po svoje)

Vikingi so od 8. do 11. stoletja pluli s svojimi ladjami in napadli obmorske dežele. Erik Rdeči, eden izmed njegovih voditeljev, je petsto let pred Krištofom Kolumbom preplul Severni Atlantik.

T1 → R1

(T2 = T1 → R2)

T3 = T'1 → R3

V nasportju z razcepljeno temo je pri izpeljani temi tema naslednjega (tretjega) stavka (*Erik Rdeči, eden izmed njegovih voditeljev*) del teme prvega stavka oz. predhodnega stavka (*Erik Rdeči je eden izmed vikingov*).

- **Progresija z razčlenjeno (razcepljeno) temo** (na eno temo se veže več tem in so izražene v istem izreku)

Na ladji je veliko jamborov. Zadnji jambor nosi zadnje sošno jadro. Glavni in prednji jambor nosita do šest križnih jader.

T1 → R1 (R'1 + R"1)

Rema prvega stavka je *je veliko jamborov*. Ker tema drugega stavka vsebuje le del informacije prve reme (*zadnji jambor*, ki je le eden izmed jamborov, je del vseh jamborov), ta ne oblikuje samostojne sekvence, pač pa je še del prve, glavne reme (R'1), enako velja tudi za zadnji stavek (R"1).

POMENSKA (PROPOZICIJSKA) SKLADNJA

Opisuje pojave, ki se dogajajo v globini, na ravni pomena/smisla.

→ pojasnjevanje odnosov med posameznimi elementi.

- Pomenska podstava povedi
- Sklonski okvir
- Središče: glagol

Pomenska podstava (sestava) povedi

O. Kunst Gnamuš: *Pomenska sestava povedi*, 1981, Pedagoški inštitut. Kar je v zunajjezikovni dejanskosti se v jeziku preslika v pomenski prostor glagolskega dogodka. Jedro glagolskega dogajanja je glagol, ki kot jedro izraža dejavno razmerje o predmetnosti, ki jo upovedujemo. Pomenske podstave glag. dog. se razlikujejo – kaj z glagolom poimenujemo.

Glagole pomensko delimo na tri skupine:

► GLAGOLI STANJA

Izražajo lastnost, svojino, kraj, enakost, cilj

Oblikujejo eno statično dejansko stanje, ki ga izraža pomenska podstava

Predikator je glagolsko imenski (gl. *biti* + imenski del - sam., prid., zaimek)

Peter je mlad. (lastnost)

Peter je moj. (svojina)

Peter je v šoli. (kraj)

Peter je učenec. (enakost)

Peter stoji v kotu. (kraj)

Peter ima denar v žepu. (kraj, cilj)

Peter leži v postelji. (kraj)

► GLAGOLI DOGAJANJA

Izražajo dinamična stanja.

Dežuje.

Deček raste. (nosilec)

Veter piha. (sila)

Veter raznese listje po dvorišču. (sila, cilj, smer)

► GLAGOLI DEJANJA

Pomenska podstava: vršilec dejanja + druga pomenska razmerja, ki jih vršilec vzpostavlja

Dejanje = spreminjanje stanja ali lastnosti predmetov

Pomensko podstavo povedi predstavljamo s predmetno pomenskimi lastnostmi

Ob posameznih glagolih se razvrščajo izrazi, ki imajo določene predmetno-pomenske lastnosti

Deček posluša radio. (vršilec, cilj)

Deček podari knjigo mami. (vršilec, cilj, prejemnik)

Deček stanuje v bloku. (vršilec, kraj)

Deček se ogne deklice. (vršilec, cilj)

Deček izdelava fračo. (vršilec, izid)

Deček ubije lisico s kolom. (vršilec, cilj, sredstvo)

Deček potuje v mesto. (vršilec, smer)

Deček se vrne iz mesta. (vršilec, smer)

Deček pošlje otroka v trgovino. (vršilec, cilj, smer)

Vršilec dejanja = zavestno bitje; povzročitelj: se svojih dejanj ne zaveda. Pomensko sestavo predstavljamo s predmetnopomenskimi lastnostmi: $\check{Z} +$, $\check{C}l +$, konkretno (neživo) in abstraktno. S tem se izražajo predmetnopomenske kategorije. *Ubijati* zahteva sklonske pomene (udeleženske vloge) – ubije lahko samo $\check{Z} +$ in $\check{C}l +$ – vršilec dejanja. VD – zavestno ubije. Kavzator/povzročitelj – ne zavestno (*Medved je ubil človeka*).

En sam glagol lahko ob sebi odpira različna mesta za različne kategorije → **GLAGOLSKA VALENCA**

$P = \mathbf{V}^n + N$ (Fillmore, 1964)

Glagol ob sebi odpira različno število mest

Glagolski korenski morfem določa število oprtih mest in pomen, ki ga bodo imeli udeleženci glagolskega dogodka.

Glagol *ubiti* ob sebi odpira mesto za:

- vršilca dejanja ($\check{C}l +$, $\check{Z} +$)
- cilj dejanja ($\check{Z} +$, $\check{C}l +$)
- orodje ($\check{Z} -$)

vršilec	cilj	orodje
<i>Lovec je ubil lisico s puško.</i>		
$\check{Z} +$	$\check{Z} +$	$\check{Z} -$
$\check{C}l +$	$\check{C}l +$	KONKRETNO+
Predmetno-pomenske lastnosti (človeško, konkretno, živo)		

PARTICIPANIT/UDELEŽENCI GLAGOLSKEGA DOGODKA

Glagolski koren določa v katera razmerja vstopajo in koliko jih bo - tako ustvarja **sklonski okvir**. Obvezna določila skupaj z glagolom določajo strukturo. Ob glagolih ustvarjamo različne sklonske okvire.

- AGENS** (vršilec dejanja), $\check{Z} +$, $\check{C}l +$
- PATIENS** (predmet, na katerega je dejanje naravnano), $\check{Z} +$, $\check{C}l +$
- RECIPIENT** (sprejemnik) – *dati komu kaj*
- POSESOR** (lastnik, tisti, ki nekaj poseduje) – *vzeti komu kaj*
- BENEFICIENT** (koristnik) – *Mati plete sinu pulover.*
- KAVZATOR** (povzročitelj dejanja) – *Veter je razbil šipo.*, $\check{Z} +$, $\check{C}l +$
- LOKUS** (mesto, kjer se kdo/kaj nahaja, in smer, kamor je kdo namenjen, od koder kdo prihaja).

Isti glagol lahko oblikuje različne sklonske okvire.

Šivilja je sešila obleko. : šivilja=vršilec, obleka=cilj → dovršnik dvovalenten
Šivilja je šivala. - šivilja=Vršilec → nedovršnik, enovalenten → dejavnost šivilje
Pisatelj je pisal. :
Pisatelj je napisal roman. :
Pisatelj je napisal pismo uredniku.

Glagolski vid določa sklonski okvir!

DOLOČILA

- Določila so skladenjskofunkcijski označevalci udeleženskih vlog. So izrazi, ki zasedajo napovedljiva oz. obvezna skladenjska mesta. Stavčnočlensko so to osebk, obvezni predmeti in obvezna prislovna določila. V okviru povedka so še neudeleženska povedkova določila in povedkovi prilastki. Določilo je v strukturi neizpustljivo (stavek bi bil z izpustitvijo določila na pomenski in strukturni ravni nepopoln oz. neustrezen; izjemo predstavlja zaznamovana izpustljivost oz. elipsa) in nezamenljivo.
- Na levi je vedno ujemalno določilo (osebek) - ujemanje
- Desna določila so lahko vezavna (predmet) - vezava, ali primična (prislovno določilo) - primik
- *Pisatelj je pisal.*
- *Pisatelj je napisal roman*
- *Pisatelj je napisal pismo uredniku.*

DOPOLNILA

- So izrazi, ki izražajo časovna in prostorska razmerja.
- Stavčnočlensko so to največkrat prislovna določila časa in kraja.
- Zapolnjujejo prosta skladenjska mesta (stavek je z izpustitvijo na pomenski in strukturni ravni še vedno slovnično sprejemljiv in razumljiv).
- Uvajajo družljivost.

KAJ JE GLAGOL?

To so besede, ki izražajo

- dejanje (*vrniti se, iskati*),
- stanje (*viseti*),
- dogajanje (*bleščati se*),
- obstajanje (*biti*),
- zaznavanje (*čutiti*),
- spreminjanje (*usihati*),
- odnos do vsega tega (*morati*).

(Toporišič, SS, 1984.)

Lastnosti glagola:

- ✓ VID (DOVRŠNI : NEDOVRSNI)
- ✓ NAČIN (AKTIV : PASIV)
- ✓ PREHODNOST
- ✓ OSEBA
- ✓ ŠTEVILO
- ✓ ČAS
- ✓ NAKLON

GLAGOLSKI VID

Opredeľjuje glagol glede na trajanje:

- Omejeno - dovršni (desno dopolnilo je obvezno)
- Neomejeno - nedovršni

Dovršni (po trajanju omejeno dejanje)

- Začetek dejanja (zapeti)
- Kratkotrajnost (počakati)
- Trenutnost (mahniti)
- Manjšalnost (hlipniti)
- Konec dejanja (odpredavati)
- Razmahnenost (razgovoriti se)
- Dodatnost (pogreti)

- Postajanje (pobledeti)
- Izvršitev med gibanjem (prižvižgati)
- Izpolnjenost (najesti se)

Nedovršni (neomejenost v trajanju)

- Trajni (skakati, sedati, vračati)
- Ponavljalni (govoriti, misliti)

Če je dovršnik brez desnega dopolnila, struktura ni popolna, pri nedovršniku pa lahko manjka:

Mama je zašila (?) : Mama šiva.

BESEDNE ZVEZE

Glagol vstopa v odnos z levim in desnim določilom.

glag. (= jedro, samostalniku določa sklon!) + **sam. -1** (nenominativ)

- podredni odnos
- vezava ali rekcija

sam. 1 (= jedro) + **glag.**

- podredni odnos
- ujemanje ali kongruenca

glagol + prislov

- primik

- **DOPOLNILA:** neobvezne, ob glagolu glede na pravila družljivosti
- **DOLOČILA:** obvezna, odvisna od glagolskega korenskega morfema – pravila vezljivosti

POMENSKE DELITVE GLAGOLOV

- Glagoli stanja in lastnosti
- Glagoli dejanja in dogajanja

HIEARHIZACIJA POMENSKIH STRUKTUR

- Razmerje med globinsko in površinsko strukturo.
- Perspektiva tvorca
- Razvrščanje udeleženskih vlog glede na njihov pomen (tista vloga, ki je pomembnejša, je na mestu osebka)
- Sekundarne strukture so izpeljane iz primarnih.

Jure je dal knjigo Maji.

Odpira 3 prosta mesta = trivalenten:

- Osebek (vršilec)
- Vezavno določilo (kaj_{4?}) - cilj
- Komu_{3?} - prejemnik
- **Primarna struktura**

Knjiga je bila dana Maji (od Jureta).

- Cilj dejanja se prestavi na mesto osebka
- vršilec dejanja ni izražen (ali pa je - v predložnem tožilniku)
- pozornost je usmerjena na cilj dejanja

Maja je dobila knjigo od jureta.

- V osebku je izražen prejemnik
- Glagol *dobiti* poimenuje nasporno dejanje

DIATEZA

Razmerje med globinsko in površinsko strukturo v katerem opazujemo proces izmenjave na mestu osebka.

1. **Primarna diateza** - na mestu osebka je vršilec dejanja ali kavzator
2. **Sekundarna diateza** - v osebku je katerakoli druga udeleženska vloga, ki se primarno ne izraža v osebku

Diateza

- 1) *Kmetijski pospeševalci so kmetom razdelili semenski krompir.*
- 1a) *Kmetom se je razdelilo semenski krompir.* (ta oblika ni pasivna)
- 1b) *Kmetom je bil razdeljen semenski krompir.* (opisni pasiv)
- *1c) *Kmetje imajo razdeljen semenski krompir.*
- *1č) *Kmetje so dobili razdeljen semenski krompir.*
- 1d) *Kmetje so si pustili prideliti semenski krompir.*
- 1e) *Kmetje so si pustili prideliti semenski krompir.*

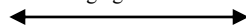
Diateza je najbolj očitna pri pretvarjanju iz enega **glagolskega načina** v drugega.

TVORNIK (aktiv)

OSEBEK JE VRŠILEC DEJANJA
ALI NOSILEC STANJA

Knjigo so tiskali na kitajskem.
Jesen se je posušil.

Ohranimo glagolski čas in vid.

TRPNIK (pasiv)

OSEBEK NI VRŠILEC DEJANJA IN
NE NOSILEC STANJA

Knjiga je bila tiskana na Kitajskem.

Raba trpnika s se:

✓ *Otava se kosi v poznem poletju. (Akt. Otavo kosijo v poznem poletju.)*

× *Fant se je tepel. (Pas. Fant je bil tepen.)*

tvornik : trpnik : stanje

- *Vrata so odprli. (akt.)*
- *Sobo so pometli.*
- *Vasico obdajajo gore.*

Čas in vid morata ostati nespremenjena.

Ni sekundarna diateza, ni ohranjen čas.

- *Vrata so odprta. (st.)*
- *Soba je pometena.*
- *Vasica je obdana z gorami.*

AGENTNE STRUKTURE

- Vršilec dejanja je izražen v osebk.
- Stavek je dvodelen
- V povedku ni povratne glagolske oblike.
- *Tone je popravil avto. Že tri ure stojijo v vrsti.*

DEAGENTNE STRUKTURE

- Vršilec dejanja ni izražen v osebk oz. ni v položaju osebka (na površini), si ga pa lahko predstavljamo (je možen in verjeten) in lahko to s pretvorboi tudi dokažemo.
- Stavek je dvodelen ali enodelen
- Stavek je nekopulativen (izjeme so kupolativne zveze z modalnim povedkovim določilom)
- V stavku je praviloma uporabljena oivratna glagolska oblika
- Splošni osebek (*V parlamentu se je glasovalo o zakonu*)
- Sekundarne diateze
- Pasivne strukture in strukture s splošnim osebkom
- *Avto se pripravlja; Imenitna večerja je bila pripravljena; O tem se mi ni niti sanjalo.*

Agens ≠ osebek
Agens - globinska raven (pomen)
Osebek - površinska raven (struk. opis)

BREZAGENTNE STRUKTURE

Povzročitelj oz. vršilec dejanja v pomenski podstavi no možen (zato tudi v strukturi ni izražen)

- Stavek je enodelen
- Stavek je nekopulativen
- Ni uporabljene povratne (refleksivne) glagolske oblike
- *Piha; Dežuje; Peče me v želodcu; Slabo mi je; Bencina bo zmanjkalo; Všeč si mi.*

STAVČNE STRUKTURE (STAVČNI TIPI)

Glede na to, ali sta prisotna oba elementa (osebek in povedek).

▶ ENODELNE (brez osebka)

⇒ NEGLAGOLSKE

- samostalniške (+zvalniške): jedro je samostalni; *Hotel Slon. Sosedov najstarejši sin. Miha! Miha?;* predikacijo prepoznamo iz intonacije in konteksta
- pridevniške: *Lepo. Čudovito.*
- prislovne: *Najbolj iskan.*
- členkovne: *Ja. Ne.*
- nedoločniške: *Tiho biti. Ne kaditi.*
- medmetne: lahko tudi pristavki; pogosteje v govornjenih besedilih; *Ah! Ha Ha!Joj!*

V Slovnici (Toporišič): kategorija pastavkov:

- **nepravi stavek**: Pri stavku se besede ne zbirajo okrog os./neos. gl. obl.
 - **zvalniški (pozivni, ogovorni, povedkovi)**: *Miha! Draga Eva. Ljubezen moja.*
 - **medmetni**: *Pssst.*
 - **členkovi**: *Da.*

Pastavki in neglagolski enodelni stavki se ne razlikujejo! Pastavke lahko uvrstimo v neglagolske enodelne stavke.

⇒ **GLAGOLSKE**

- Imajo povedek v tretji osebi (oseba je izražena, vršilec dejanja pa ne)
- Stavek = VP
- Glagol ima blokirano levo vezljivostno mesto
- Opisovanje naravnih pojavov: *Dežuje. Sneži.* - glagol je 0-vezljiv; verbum finitum impersonale; Jedro ne odpira prostega mesta; pomensko se lahko družijo z drugimi izrazi (čas, prostor, način ...), ki pomensko razširjajo glagolski dogodek, niso pa strukturno obvezni; Drugi, neobvezni elementi: *V petek je v Trstu snežilo.* (pretvorba ni mogoča - *Trst je snežil.*)
- **VF imp - ADV loci:** *V borih šumi.* - enovalenten glagol; v *borih* je obvezno določilo (možna pretvorba - *Bori šumijo.*) - (*V gorah treska : Gora treska; V sobi diši ; Soba diši.* - v *sobi* je obvezno določilo; ko je možna pretvorba gre za obvezno določilo)
- **VF imp - S dat:** *Otroku je ugajalo; Sanjalo se mu je.* → **logični osebek** - izraža ga dajalnik
- **VF imp - S dat - ADV loci:** *V glavi mu šumi.*
- **VF imp - S acc - ADV loci:** *Boli ga v vratu.*
- **VF imp - praep S:** *Gre za pravičnost.*

▶ **DVODELNE**

- Organizirajo se v skupine, tipe, glede na to, koliko je vezljiv glagol, ki je v jedru in glede na to, katera določila se razvrščajo ob glagol → desna (vezavno / primum), leva pozicija vedno izpolnjena (osebek)
- Stavek = VP + NP
- Vezljivost glagola v jedru:
 - 1. ENOVALENTEN**
 - Snom - VF - da Sent - VF**
 - Sem sodi velika skupina glagolov (dejavnosti, stanja) - v drugih kontekstih so lahko tudi večvaletni
 - Dovršnost je omejevalna lastnost, ne dopušča opustitve desnega določila.
 - *Zdi se, da bo danes snežilo.* Osebkova odvisnika (kdo/kaj)
 - *Prav je, da mi poveš po resnici.*
 - *Rekel je, da pride.*
 - *Sporočil je, da ga ne bo.* Predmetna odvisnika (koga/kaj)
 - vsak stavek ima le 1 osebek
 - 2. DVOVALENTEN**
 - Poleg levega odprto še eno - desno mesto (lahko fa zapolnjujeta vezavno ali pa primum določilo)
 - Snom - VF - Sacc/da Sent**
 - to ni pravilo, kakšen je besedni red v slovenščini, to je le abstraktni vzorec
 - Sem uvrščamo glagole: *hvaliti, reči, pisati, peti ...*
 - S nom – VF – S acc**
 - *Jan je hvalil starše.*
 - S nom – VF – da SENT**
 - *Jan je opazil, da ni prišla v šolo.*
 - Pretvorbe:
 - *Jan se je namenil, da se bo oženil.*
 - *Jan se je namenil oženiti.*
 - *Jan se je odvadil kajenja.*
 - S nom – VF – S dat**
 - *Sošolci so ploskali Janu*
 - S nom – VF – S gen**
 - *Otrok se je dotaknil vroče plošče.*
 - bati se – da SENT**
 - S nom – VF – S instr**
 - *Jan je treščil z vrati.*
 - S nom – VF – prep Sacc**
 - (*vpiti na, čakati na, gledati na, paziti na, kašljati na kaj, pljuvati na kaj*)
 - S nom – VF – ADV loci/directionis/modi**
 - *Jan je stanoval v Šiški. (ADV loci)*
 - *odleteti (ADV directionis)*
 - *vesti se (ADV modi)*

3. TRIVALENTEN

S nom – VF – S dat – S acc

- Poleg vršilca dejanja še predmet in oseba (posesor, recipient) - različne realizacije v istem stavčnem vzorcu
- Poleg Sacc je lahko tudi prepozicijski Sacc
- Eno mesto lahko zapolnjujejo različni (kompleksnejši) izrazi
- *nekomu nekaj dati/vzeti*

S za acc

(nekaj zlikati za koga)

da SENT

(sporočiti nekemu, da ...)

S nom – VF – S dat – da (naj) (bi) SENT/INF/S acc

- *Zdravnik je priporočil Janu, naj se gre zdraviti v Rogaško Slatino.*
- */*zdraviti se v Rogaško Slatino.*
- */zdravljenje v Rogaški Slatini.*
- */zdravilišče v Rogaški Slatini.*

2) S nom – VF – S acc – S instr

- *preskrbeti nekoga z nečim*

da SENT

potolažiti, pomiriti

S (ob) acc

spravljati ob pamet

- *Starši so preskrbeli otroke z materialnimi dobrinami.* → vezavno določilo
- *Mama je namazal kruh z marmelado.* → vezavno določilo
- *!!Oče je očistil obleko z bencinom.* → dopolnilo (neobvezno); *očistil = dvovezljiv* (vršilec + Sacc)
Dokaz s pretvorbo: *Mama je namazala marmelado na kruh.*
Oče je očistil bencin z obleke. - pomen se spremeni

4-vezljiv glagol:

Učitelj je spraševal učence podrobnosti o knjigi.

→ odvisno od interpretacije, ali gre za določilo ali za dopolnilo

Snom - VF - Sacc - Sacc - Sloc

5-vezljiv glagol:

Zdravnik je bolniku vbrizgnil zdravilo v žilo z injekcijo.

Snom - VF - Sacc - Sdat - Adv loc - Sinst

POLSTAVČNE TVORBE

= Tisti del sporočila, ki ima v jedru neosebno glagolsko obliko, oz. pridevnik v povedku, te polstavke lahko razvežemo v odvisnik. Deležja, deležnike v primerih, ko ne gre za polstavek, ne moremo pretvoriti v odvisnike.

6 skupin polstavkov (glede na jedro):

1. DELEŽIJSKI POLSTAVKI: jedro je deležje

- *Pri teti sem prebil vsake počitnice, začeniši od 2. razreda.* → deležijski polstavek; pretvorba v odvisnik: *Ko se končal 2. razred ...*
- *Boječ se, da je ne bi odpodili, se je deklica približala skupini.* Določilo, ki določa okoliščine
- *Hote si to storil.* → deležje, ki ni polstavek, deležje, s katerim opredeljujemo način

Deležje je glagol v nepregibni, prislovni obliki. Poznamo deležja na -oč, -eč, -aje: pojemajoč, hoteč, igraje
-ši: prišedši, stopivši, videvši

2. DELEŽNIŠKI POLSTAVKI: jedro je deležnik

- *Sicer tako upsela predstava, je bila v drugi zasedbi zanič.* - deležnik na -l; izraz povezan z drugimi izrazi v besedno zvezo (prilastkov odvisnik)
- *Tam je stala moderno oblečena deklica.*
- *Zdihajoče srce vroče vedno k tebi hiti.* } deležnika, ki nista skladenjsko razvita in nastopata v funkciji prilastka; deležnik je sam (nesestavljen izraz)

3. NEDOLOČNIŠKI: jedro je nedoločnik

- *Bog ima pravico in moč grešnike kaznovati.*
- *Mislil sem iti spet v Zagreb* - deležje, ki ni polstavek; nedoločnik dopolnjuje glagol

Deležnik (tudi particip) je glagol v pregibni, pridevniški obliki.
Poznamo:
Deležnik na -č, -a, -e: ležeč, hiteč, doneča; v spolu, sklonu in številu se ujema s samostalnikom.
Deležnik na -ši, -a, -e: bivše dekle, vstopivši gost
Opisni deležnik na -l: pognal
Deležnik stanja na -l: zgorel, otekel
Trpni deležnik na -n, -t: prijavljen, osmojen, prijet
Deležnik stanja na -n, -t: zaprt, slečena, dodelan

4. NAMENILNIŠKI

- In šel je **boj bojevat brez upa zmage**.
- In šel sem zgodaj **spat**.

Namenilnik (supin) je glagolska oblika, ki se končuje na -t ali -č. Rabi se ob glagolih premikanja (iti, peljati, odhiteti, teči ...).

5. PRIDEVNIŠKI

- Obraz, **prepoln miline**, je slika moje domovine.
- Meda **polna** skleda.

6. SAMOSTALNIŠKI

- Ivan je, **glavo pokonci**, zrl nasprotnikom v oči.
- Jure je stal sredi ceste ves **majhen, z vzravnano glavo**.

Ločila ob polstavkih:

- Vejica, če je polstavek za odnosnico
- Pri nedoločniških polstavkih vejica ni obvezna
- Pri namenilniških nikoli ni vejice u glagolom premikanja

NEPOPOLNE STRUKTURE

Stavki z okrnjeno zgradbo

Posledica napake ali pa posledica miselnega toka.

▶ NEDOKONČANI STAVEK

- Nima realiziranih vseh mest v strukturi.
- *Mi o volku, volk pa ...* → namen tvorca je, da vnese v besedilo dinamičnost in pusti, da si naslovnik sam predstavlja
- Ni napaka! Opravlja neko posebno vlogo, funkcijo, dopušča različne interpretacije

▶ PRESKOK / ANAKOLUT

- Neizpeljava začetnega skladijskega vzorca
- Pogosto v govorjenem diskurz
- *Izpit, raje mi ga ne omenjaj.*

▶ ZANEMARITEV VEZAVE / ZEVGMA

- *Občudoval in bal sem se je.*
- Napaka (*Občudoval sem jo in bal sem se je.*)

▶ MEŠANJE VEZAVE / KONTAMINACIJA

To me čudi.

Vplivih drugih struktur, drugih jezikov

Napaka (*Temu se čudim*).

▶ PRITEGNITEV / ATRAKCIJA

Posledica hitrosti, popravimo samo en del

Pri večini ljudeh.

Napaka (*Pri večini ljudi*).

▶ IZPOSTAVLJEN STAVČNI ČLEN

- *Jurij, ta pa zna.*
- Pri preskoku gre za zamenjavo stavčnega vzorca, tu pa gre za izpostavo, poudarimo nekaj, stavčni vzorec ostane isti.

▶ IZPUST / ELIPSA

- Naslovi (časopisi)
- Dokončan stavek, kjer nekaj manjka glede na stavčni vzorec
- *Vlada padla*
- *Zakon izglasovan*
- Ni napaka, ampak značilnost nekega tipa besedil

▶ ANTIELIPSA

- Tvorec poudarja besede, ki bi jih sicer lahko izpustil
- *Ko se vrnem, bo hiša nova, bo hlev poln in zemlja bo spet rodila*
- Ni napaka, bolj slogovna neustreznost, nerodnost, lahko pa uporabljamo, da ustvarjamo ritem v besedilo